

คลองลัดบางกอก สู่แม่น้ำเจ้าพระยา : แม่น้ำ ลำคลอง คลองขุด สมัยอยุธยา – กรุงธนบุรี – กรุงเทพฯ

ซ้าย- คลองขุดลัดบางกอกเชื่อมแม่น้ำ
เจ้าพระยา

ขวา- มังเมืองธนบุรีและกรุงเทพฯ แสดง
ตำแหน่งแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองขุด

แม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยอยุธยา ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ถือเป็นแหล่งน้ำสายหลักสำคัญของบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย รวมทั้ง ลำคลองสำคัญๆ ที่มีทั้งคลองธรรมชาติ และคลองขุดที่เกิดจากการขุดขึ้นใหม่ของมนุษย์ ในบางช่วงของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เดิมเป็นเพียงลำคลองธรรมชาติขนาดเล็ก และได้รับการขุดขยายใหม่ หรือขุดตัดลัดเชื่อมโยงระหว่างช่วงคโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อช่วยเพิ่มความสะดวกในการสัญจรทางเรือ โดยเฉพาะในบริเวณเมืองบางกอก

ในสมัยอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ราวพ.ศ. ๒๐๘๕ พระองค์โปรดฯ ให้ขุดคลองลัดบริเวณที่เรียกว่า “คลองลัดบางกอก” (สันนิษฐานว่ามีคลองลัดขนาดเล็กอยู่แต่เดิม) ซึ่งเป็นตำแหน่งที่อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมช่วงบริเวณโค้งน้ำบางกอกน้อย กับโค้งน้ำบางกอกใหญ่ จากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์จึงทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม กลายเป็นเพียงคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ และจากคลองขุดลัดบางกอก กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ที่ไหลผ่านเมืองบางกอก

แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณบางกอกในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์นั้น นอกจากทำหน้าที่ด้านการสัญจรและด้านการค้าแล้ว ยังถือเป็นจุดยุทธศาสตร์หลักในด้านการเมือง การปกครอง การทหารด้วยเช่นกัน โดยสมัยธนบุรี รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) พระองค์โปรดฯ ให้ สร้างกรุงธนบุรีด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักไหลผ่านกลางเมือง และโปรดฯ ให้ขุดคลอง ได้แก่ คลองคูเมืองฝั่งตะวันตก คือ คลองบ้านขมิ้น เชื่อมระหว่างคลองบางกอกน้อยกับคลองบางกอกใหญ่ และคลองคูเมืองฝั่งตะวันออก คือ คลองคูเมือง หรือ คลองโน เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากคลองโรงไหม จนถึงปากคลองตลาด (ซึ่งสภาพปัจจุบันบริเวณพื้นที่บางส่วนของคลองโรงไหมกลายเป็นสะพานพระปิ่นเกล้าและถนน)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) (ครองราชย์พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ทรงสถาปนากรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. ๒๓๒๕ กรุงเทพฯจึงเป็นเมืองที่อยู่ทางด้านฝั่งตะวันออกของ

แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำจึงกลายเป็นขอบเขตของพระนคร และมี “คลองคูเมืองเดิม” ที่มีมาแต่สมัยธนบุรี กลายเป็น “คูเมืองชั้นใน” เมื่อปีพ.ศ.๒๓๒๖ พระองค์โปรดฯให้รื้อกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกและโปรดฯให้ขุดคลองเพิ่ม ขยายไปทางด้านฝั่งตะวันออกเป็นคูเมืองชั้นนอก คือ “คลองรอบกรุง” เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากคลองบางลำพู (ตรงหน้าวัดสังเวชวิศยารามหรือวัดบางลำพู) ถึง คลองโอบอ่าง ที่อยู่ด้านทิศใต้ของเมือง นอกจากนั้นยังปรากฏคลองขุดอื่นๆ ที่พระองค์โปรดฯให้ขุด คือ “คลองหลอด” มีสองสายคือ บริเวณคลองวัดเทพธิดาราม และ คลองวัดราชบพิตร ซึ่งคลองทั้งสองเป็นคลองขนาดเล็ก แคบ ดัดตรงคล้ายหลอด เชื่อมผ่านจากคลองคูเมืองเดิมกับ คลองรอบกรุง (คลองบางลำพู-คลองโอบอ่าง) เพื่อให้การสัญจรสะดวกขึ้น ส่วนอีกคลองคือ “คลองมหานาค” (คลองเหนือวัดสะแกหรือวัดสระเกศ) ที่เป็นคลองขุดเพื่อให้ชาวพระนคร ใช้ลงเรือเล่นเพลงสัทวาในฤดูน้ำหลาก และต่อมามีคลองผดุงกรุงเกษมที่เป็นคลองขุดในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ราวพ.ศ. ๒๓๙๔-๒๓๙๗) เพื่อเป็น “คูเมืองชั้นนอก” ของพระนคร เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความสำคัญของแม่น้ำ คูคลอง คลองขุด จึงสัมพันธ์กับบ้านเมืองมาโดยตลอด ทั้งด้านการสัญจรคมนาคม การค้า ขนส่งสินค้า ด่านภาษี เป็นปราการป้องกันพระนคร หรือเพื่อการเกษตรกรรม เป็นต้น แม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลองต่างๆจึงเปรียบเสมือน เส้นเลือดประจำเมือง ที่เกิดบ้าน เกิดเมือง ดังคำที่ว่า **“ที่ใดมีน้ำ ที่นั่นมีชีวิตและผู้คน”**

นางสาวภัทรวดี ตีอนันต์โชค

นักโบราณคดีชำนาญการ

กลุ่มวิจัยและพัฒนางานโบราณคดี กองโบราณคดี

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร.กองโบราณคดี.รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม๔ (ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ท่าน้ำ สวนสาธารณะ.กรุงเทพฯ: หจก.อรุณการพิมพ์.๒๕๓๕

มานิต วัลลิโกดม.ตามเรือใบขึงทอง ใน กำรลวศรีปราชญ์-นิราศนรินทร์ของพ.ณ ประมวลมมารศ. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.๒๕๐๒.

ส.พลายน้อย.แม่น้ำลำคลอง.กรุงเทพฯ:มติชน.๒๕๕๕.

สุจิตต์ วงษ์เทศ.กรุงเทพฯมาจากไหน?. พิมพ์ครั้งที่๒.กรุงเทพฯ:มติชน.๒๕๔๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ.)ล้อม เฟื่องแก้วและคณะชำระฯ. กำรลวศสมุท หรือ กำรลวศรีปราชญ์ เป็นพระราชนิพนธ์ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา.กรุงเทพฯ: มติชน.๒๕๔๙.